

توزیع و مهار قدرت

در نظریه ولایت فقیه

www.ketab.ir

توزیع و مهار قدرت

در نظریه ولایت فقیه

شریف لک زایی

ناشر: انتشارات کانون اندیشه جوان

طراح گرافیک: محمد توکلی

لینوگرافی، چاپ و صحافی: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی

چاپ اول: ۱۳۸۵

شمارگان: ۲۰۰۰ نسخه

قیمت: ۱۵۰۰ تومان

کانون اندیشه جوان

لک زایی، شریف، ۱۳۵۹ -

توزیع و مهار قدرت در نظریه ولایت فقیه / شریف لک زایی. - تهران: کانون اندیشه جوان، ۱۳۸۵.

۱۵۰۰۰ ریال 964-8711-77-1

لهرشنویسی بر اساس اطلاعات فیما

۱. ولایت فقیه، ۲. تفکیک قوا، ۳. خمینی، روح الله، رهبر انقلاب و بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۷۹-۱۳۵۸ -

نظریه دیوار و ولایت فقیه، ۴. رهبری (اسلام)، ۵. اسلام و دولت الف. کانون اندیشه جوان، ب. عنوان.

۲۹۷/۴۵ BP ۲۲۲/۱۸ ت ۹

کتابخانه ملی ایران ۴۵۸۰۶ - ۸۴ م

نمایشگاه و فروشگاه دانش: تقاطع بزرگراه شهید مدرس و خیابان شهید بهشتی،

پلاک ۲۷۱/۱ تلفن ۸۸۷۳۰۴۴۶ - ۸۸۵۰۳۳۴۱

حق چاپ برای ناشر محفوظ است

۷	پیشگفتار
۹	درآمد

۹ طرح مسأله. ۱۱ پرسش‌ها. ۱۲ پیشینه و ادبیات موضوع. ۱۴ تقدیر و سپاس.

۱۷ فصل یکم: ولایت مطلقه فقیه، دیدگاه‌ها و تفسیرها

۱۹ تفسیر منتقدان و مخالفان. ۲۲ تفسیر موافقان و مدافعان. ۲۳ یکم، ولایت مطلقه در مقابل ولایت مقیده. ۲۶ دوم، ولایت در اجرای احکام اسلامی و چاره‌اندیشی در مواقع نزاحم. ۲۸ سوم، تصمیم‌گیری ولی فقیه در موارد استثنایی و خلأهای قانونی. ۳۰ چهارم، ولایت مطلقه به مثابه حاکمیت مطلقه. ۳۶ ولایت مطلقه فقیه و حوزه خصوصی. ۴۲ جمع‌بندی و ارزیابی.

۵۳ فصل دوم: تفکیک قوا: مفهوم، مبانی و بسترها

۵۵ مفهوم تفکیک قوا. ۵۸ بسترهای طرح تفکیک قوا. ۶۲ مبانی، پیش‌فرض‌ها و حاکمیت ملی. ۷۲ بسترهای طرح تفکیک قوا در ایران. ۸۴ جمع‌بندی و ارزیابی.

۸۹ فصل سوم: منزلت تفکیک قوا در نظریه ولایت فقیه

۹۱ تفکیک قوا در نظریه ولایت انتصابی فقیه. ۱۰۰ جمع‌بندی و ارزیابی.

فصل چهارم: مناسبات ولی فقیه با قوا و نهادهای حکومتی	۱۰۵
۱۰۹ ولایت فقیه و استقلال قوا. ۱۱۷ الگوی استقلال قوا در قانون اساسی. ۱۲۷ توازن، نظارت و کنترل قوا. ۱۳۳ جمع‌بندی و ارزیابی.	
نتیجه‌گیری	۱۳۹
کتابنامه	۱۵۳

پیشگفتار

روزگار ما زمانهٔ فروریختگی مرزها و آشوب‌زدگی ذهن‌هاست. در فزاینده‌گی بی‌امان داده‌های هوش بشری، هرگمانه‌ای به ترازوی نقد سنجیده می‌شود و هر نگره‌ای به مواجهه با عرصه‌های دگرگون شوندهٔ فهم می‌رود. این، همهٔ نقشی است که پرسمان‌های مهم فکری در آینه جهان جدید وامی‌نمایند. در این میان، جامعه ما، ایستاده بر فراز استوارترین بنیادهای دینی و آیینی، به درنگی ژرف‌تر در حافظهٔ تاریخی خویش نیازمند است تا زوایای پنهان سنت و بسترهای آشکار حرکت عصری خود را دیده‌ورانه تماشا کند. گذر از پیچ و تاب‌های راه دشواری که فراپیش ماست، آسان نیست. بی‌گمان، تنها رویکرد دانش‌ورانهٔ صاحبان خرد به ساحت‌های گوناگون وجود آدمی است که هنجارهایی نو می‌زاید و دریچه‌هایی تازه می‌گشاید.

ما نمی‌توانیم - و نمی‌سزد - که همه وقت، تنها تماشاگران تاریخی حرکت شتابندهٔ جهان بمانیم و خویش را پاره‌ای جدا افتاده از این تکاپوی مواج بدانیم. بسا پرسش‌ها که چون خاری ذهن جست‌وجوگر دانش‌پژوهان ما را می‌خلد و چارهٔ آن، تنها پژوهش‌های خردورزان شیفته و شیدا است. آن کسی که چشم به خورشیدهای فروزندهٔ همواره شعله‌ور می‌دوزد، افق را

تاریک و تنگ نمی‌پندارد. ما بر سکوی استواری ایستاده‌ایم که طوفان‌های سهمگین را تاب و توان فرو شکستن آن نبوده است. امروز نیز کوشش‌های خالصانه و عالمانه اهل نظر، با رهیافتی نو به آفاق اکنون، می‌تواند سپهری شکوهمندتر از گذشته پس چشم‌ها بیاورد و باغی سرسبز از دیروز بپرورد.

کانون اندیشه جوان، جوانه‌ای است سربرکرده از دل نیازها که می‌کوشد در این میانه، برای برگردن گسست‌ها و خلاها، همتی بایسته در کار کند و به یاری ارباب دانش و بینش، زمینه‌ساز تفهیم و تفاهم سازه‌مند فکری و داد و ستد هماهنگ فرهنگی باشد. تکیه و تأکید ما بر ارج‌گذاری پژوهش‌های جدی و نفیس در عرصه‌های گوناگون معرفتی است.

این کتاب نیز حاصل کاوشی میسور و ممکن در عرصه نظام سیاسی اسلام است که به بررسی چگونگی توزیع و مهار قدرت در نظریه ولایت فقیه می‌پردازد. کوشش محقق گرانمایه، جناب آقای شریف لک زایی را سپاس می‌گوییم و با ارادت و احترام، همراهی همه صاحبان اندیشه و دوستداران فکر و فرهنگ را امید می‌بریم.

درآمد

طرح مسأله

نظریه تفکیک قوا در شمار مباحث اساسی اندیشه و فلسفه سیاسی است؛ گرچه امروزه در میان دیدگاه‌های حقوقی نیز جایگاهی دارد و در حقوق عمومی و اساسی از آن گفت‌وگو می‌شود، همچنان که از منظر رابطه جامعه با قدرت و نهاد‌های حکومتی نیز مورد مطالعه قرار گرفته، با جامعه‌شناسی سیاسی نسبتی می‌یابد. دلایل متعددی سبب طرح این نظریه شده است. قدمت طرح این بحث را در اندیشه و فلسفه سیاسی می‌توان در آثار ارسطو مشاهده کرد، اما این نظریه با نوشته‌های جان لاک، جان گفتمن و با بسط این نظریه به سعی مستسکیر به یک نظریه برجسته در علم سیاست تبدیل شد و مستسکیر را نیز به عنوان پدر تفکیک قوا مطرح ساخت. به هر حال، نظریه تفکیک قوا پدیده و مفهومی مدرن است و اقتضائات خود را دارد.

در چند سال اخیر با تأسیس نظام جمهوری اسلامی ایران که مبتنی بر نظریه ولایت فقیه است، از نسبت میان نظریه ولایت فقیه و نظریه تفکیک قوا پرسش شده است. این پرسش، معطوف بر این فرض اساسی است که هم ولایت فقیه و هم تفکیک و استقلال قوا در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران مورد پذیرش

قرار گرفته و هر یک جایگاه و منزلتی را در قانون اساسی عهده‌دار شده است. پاسخ به این پرسش نیز با توجه به تعریفی که از ولایت فقیه ارائه شده، متفاوت است. می‌توان این پاسخ‌ها را در امتناع و امکان برقراری نسبت میان نظریه ولایت فقیه و نظریه تفکیک قوا خلاصه کرد. از این رو در یک تعریف و دیدگاه از ولایت فقیه می‌توان به سازگاری این دو نظریه حکم کرد و با تعریفی دیگر از ولایت فقیه نمی‌توان نسبتی میان این دو برقرار نمود و از این رو حکم به امتناع تفکیک قوا در نظریه ولایت فقیه می‌شود.

به هر حال امروزه تلقی‌های مختلفی از ولایت فقیه در سطح جامعه علمی و سیاسی جاری است و عده‌ای از صاحب نظران بر این باورند که در نظریه ولایت فقیه و به ویژه ولایت مطلقه فقیه نمی‌توان از نظریه و اصل تفکیک قوا سخن گفت و به صورت ضمنی یا با صراحت ولایت فقیه را در جایگاه حکومت‌های غیر دموکراتیک و اقتدارگرا می‌نشانند و از این رو به امتناع تفکیک قوا در نظریه ولایت فقیه حکم می‌کنند. این پژوهش از منظر اندیشه و فلسفه سیاسی در یک تحقیق پسینی و درجه دوم به این پرسش می‌پردازد که آیا اساساً امکان اعمال تفکیک قوا در نظریه ولایت فقیه وجود دارد یا این که طرح چنین مباحثی با توجه به مبانی فقهی - کلامی اندیشمندان معتقد و طرفدار ولایت فقیه ممتنع است؟

با فرض وجود این چالش و اختلاف دیدگاه، هدف عمده پژوهش حاضر پاسخ‌گویی به پرسش از ماهیت و جایگاه تفکیک قوا در نظریه ولایت فقیه است. تبیین ولایت مطلقه فقیه و شرایط و بسترهای تاریخی طرح نظریه تفکیک قوا در میان اندیشمندان و سیاستمداران جوامع غربی و اندیشمندان و جامعه ایرانی و

اشاره به دیدگاه‌های امام خمینی (ره) ضمن استناد به قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران برای توضیح بحث از هدف‌های دیگر این تحقیق است. برای بررسی این مباحث، با توجه به منظر تحقیق، استدلال‌های حقوقی و استنباط‌های فقهی جایی ندارد و صرفاً در پاره‌ای از موارد و به ویژه در فصل چهارم، از مستندات حقوقی و قانونی بهره برده‌ام.

پرسش‌ها

پرسش اساسی تحقیق این است که تفکیک قوا در نظریه ولایت فقیه از چه جایگاه و منزلتی برخوردار است و آیا امکان طرح نظریه تفکیک قوا در نظریه ولایت فقیه وجود دارد یا این که ممتنع است؟
در کنار پرسش اصلی مذکور، پاره‌ای پرسش‌های فرعی نیز به قرار زیر قابل طرح است:

۱. مفهوم ولایت مطلقه فقیه چیست و چه نسبتی میان ولایت مطلقه فقیه و نظریه تفکیک قوا برقرار است؟
۲. مفهوم تفکیک قوا چیست و مبانی آن کدام است؟
۳. بسترها و وضعیت تاریخی طرح نظریه تفکیک قوا در میان اندیشمندان و سیاستمداران جوامع غربی و در میان اندیشمندان و جامعه ایرانی کدام است؟
۴. جایگاه و منزلت تفکیک قوا در نظریه‌های ولایت فقیه چگونه است؟ آیا تفکیک قوا جزء ذاتی نظریه ولایت فقیه است یا جزء عرضی آن؟
۵. مناسبات قوای سه‌گانه حکومتی با رهبری (ولی فقیه) با توجه به قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران چگونه است؟

پیشینه و ادبیات موضوع

درباره موضوع پژوهش حاضر تا آنجا که نگارنده مطلع است، تحقیقات و مکتوبات ناچیز و اندکی منتشر شده است. تنها منبعی که به طور مستقل موضوع پژوهش حاضر را مورد بحث قرار داده است، اثری است با عنوان ولایت فقیه و تفکیک قوا که منتشر گردیده است. نویسنده در کتاب مذکور گرچه به هر دو بحث تفکیک قوا و ولایت فقیه توجه دارد، بحث‌های حاشیه‌ای دیگری مانند ضرورت و دلایل حکومت در جامعه اسلامی، بررسی آرای فقها درباره ولایت فقیه، شرایط و صفات رهبری و... را مورد توجه قرار داده است که اساساً به طور مستقیم با بحث ارتباطی ندارد. دیدگاه حاکم بر تحقیق نیز حقوقی و درجه یک است که با پژوهش حاضر که یک تحقیق درجه دوم است و از منظر فلسفه سیاسی و اندیشه سیاسی به بحث می‌نگرد، کاملاً متفاوت است. ضمن این که باید متذکر شوم در این کتاب به دیدگاه امام خمینی (ره) به عنوان شخصیتی که به تأسیس نظام سیاسی مبادرت ورزیده، درباره تفکیک قوا اشاره نشده و بحث ولایت مطلقه فقیه نیز به صورت اجمالی و در کم‌تر از پنج صفحه مورد توجه قرار گرفته است. البته اشتباهاتی نیز در این اثر رخ داده است.

برای مثال، نویسنده در یکی از مباحث خود به بحث درباره تفکیک قوا از منظر آیه الله نائینی می‌پردازد و در دو پاراگراف به رأی وی به طور مستقیم اشاره می‌کند که نخستین پاراگراف درست بوده و رأی نائینی است، اما پاراگراف دوم

ناشی از برداشت نادرستی است که نویسنده با استفاده از متنی دیگر^۱ و در غالب نقل قولی مستقیم آن را به *نائبی* استناد داده است. نقل قول، که در متن چپ چین شده است، به صفحه ۲۵۲ کتاب *تنبيه الامه و تنزيه الملة* استناد داده شده است و حال آن که این اثر سترگ در ۱۴۲ صفحه با تعلیقات *آیه الله طالقانی* منتشر شده است و در آن از صفحه ۲۵۲ خیر و اثری نیست.^۲

در پژوهش حاضر به دیدگاه *امام خمینی* علیه السلام به صورت مستقیم اشاره شده و ولایت مطلقه فقیه نیز به طور مبسوط مورد بحث قرار می گیرد و اساساً دیدگاه های ایشان نقطه عطف و تمرکز تحقیق پیش روی است و از سایر مباحث نظریه پردازان و طرفداران و شارحان نظریه های ولایت فقیه در حد ضرورت و تبیین بیشتر استفاده می شود.

گفتنی است، در مقالات منتشره کنگره *امام خمینی* علیه السلام و اندیشه حکومت اسلامی، یک مقاله به طور مستقیم به آرای *امام خمینی* علیه السلام درباره تفکیک قوا^۳ پرداخته است که مورد توجه تحقیق حاضر قرار خواهد گرفت. مقاله منتشره

۱. سید محمد ثقی، «اندیشه سیاسی میرزای نائینی»، فصلنامه حکومت اسلامی، سال دوم، شماره ۳، صص ۱۴۶-۱۲۹. در این مقاله اشتباهی که در باورهای بوده، باعث اشتباه نویسنده کتاب ولایت فقیه و تفکیک قوا شده است. البته متن مقاله به روشنی نشانگر این است که متن استناد داده شده به آیه الله نائینی از شخص دیگری است و نه نائینی. به هر حال به نظر می رسد، نویسنده کتاب غفلت کرده است.

۲. ر.ک: مصطفی ناصحی، *ولایت فقیه و تفکیک قوا*، ص ۴۱.

۳. محمد حسین اسکندری و اسماعیل دارابکلایی، «تفکیک قوا در اندیشه امام خمینی»، «امام خمینی و حکومت اسلامی»، «نهادهای سیاسی و اصول مدنی»، (مجموعه مقالات کنگره امام خمینی و اندیشه حکومت اسلامی).

دیگری^۱ نیز با عنوان تحقیق حاضر مرتبط است و در آن به نسبت سنجی میان نظریه ولایت فقیه و تفکیک قوا پرداخته شده است. نویسنده در ابتدا با ارائه یک بحث نظری که البته چیزی افزون بر مطالب مطرح شده در منابع دیگر در این زمینه ندارد و تکرار همان مباحث است، اما با این حال در نیمه دوم مقاله خود تقریباً توانسته است، گزارشی منسجم از رابطه و مناسبات نظریه تفکیک قوا با ولایت انتخابی فقیه و ولایت انتصابی فقیه بر اساس قانون اساسی ارائه کند.

نگارنده علاوه بر نگارش یک مقاله نظری با عنوان «تفکیک قوا در مکتب قرارداد، چرایی و چگونگی»، فصلی از رساله کارشناسی ارشد علوم سیاسی خود را نیز به بحث درباره قلمرو «اقتدار دولت» و به عبارتی دیگر تفکیک قوا در نظریه های ولایت فقیه اختصاص داده و به این بحث توجه کرده است. گفتمنی است، پاره ای از آثار فقهی و حقوقی نیز به این مباحث علاقه نشان داده اند که فهرست کامل مباحث مذکور و نیز سایر منابع مورد استفاده در تحقیق حاضر به طور کامل در پایان می آید.

تقدیر و سپاس

متن حاضر، سومین کار پژوهشی نگارنده در باب ولایت فقیه است. نگارنده پیش از این در رساله کارشناسی ارشد علوم سیاسی خود با عنوان «رابطه فرد و دولت در نظریه های ولایت فقیه»^۲ و تحقیق «بررسی تطبیقی نظریه های ولایت

۱. محمد منصورتزاده، «تفکیک قوا، ولایت فقیه و استقلال قوا»، فصلنامه حکومت اسلامی، سال چهارم، شماره ۱۱.

۲. این رساله به راهنمایی دکتر علی رضا صدرا و مشاوره دکتر داود فیروزی در سال ۱۳۸۱ در مؤسسه آموزش عالی باقرالعلوم (ع) دفاع گردید. رساله مذکور، هم اینک در مرحله آماده

فقیه^۱ تا اندازه‌ای به مباحث پسینی و درجه دوم ولایت فقیه که نسبتی عمیق و وثیق با آزادی می‌یابند، علاقه نشان داد و اینک در این مجموعه از منظری دیگر به نسبت‌سنجی نظریه ولایت فقیه و تفکیک قوا پرداخته است.

اساتید گران‌قدری که در دو اثر پیشین مرا با راهنمایی‌ها و مشاوره‌هایشان همراهی کرده بودند، در این پژوهش نیز کمک بسیاری نمودند. به‌طور ویژه می‌توانم از استاد سید محمد تقی آل‌غفور، دکتر علی‌رضا صدرا، دکتر داود میرحی، دکتر نجف لک‌زایی و دکتر منصور میراحمدی اشاره و از آنان سپاس‌گزاری نمایم. گفتنی است اثر حاضر به پیشنهاد و سفارش جناب آقای دکتر غلام‌رضا بهروزلک (مدیر گروه سیاست) برای کانون اندیشه جوان پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی به انجام رسیده است. از این رو بر خود فرض می‌دانم از ایشان و همکاران علمی و اجرایی‌شان در پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی تقدیر و سپاس‌گزاری و آرزوی توفیق نمایم. و من الله التوفیق.

شریف لک‌زایی

سازی برای انتشار است.

۱. این پژوهش به سفارش و برای پژوهشکده علوم و اندیشه سیاسی، وابسته به پژوهشگاه فرهنگ و علوم اسلامی و در طی سال ۱۳۸۲ - ۱۳۸۰ انجام یافته است.